

Др Бранислав Ђурђев

О НЕКИМ ИСТОРИЈСКО-ЕТНИЧКИМ ПРОБЛЕМИМА У ОБРАДИ ТУРСКОГ ПЕРИОДА

I

Прво на што бих хтио да обратим пажњу, то је улога патријархалне културе у вријеме турске владавине. О томе имате умножени текст мога прилога.

Сматрао сам да је потребно да се о томе нешто каже како због важности те историјске појаве, тако и због тога што о том проблему постоје ставови који су ушли у II књигу *Историје народа Југославије*, а и иначе се заступају. По томе схватању масовне миграције сточара које су настале у вријеме турске владавине дале су заједничку културу Срба и Хрвата.

Није тешко утврдити у општем облику да је у свим нашим балканским земљама, а нарочито у неким брдским, склонитијим крајевима, село у средњем вијеку дуго било ван утицаја града и феудалне цивилизације. Али је исто тако лако утврдити да нагли скок у развоју робно-новчаних привреде у Србији и Босни у XIV и XV вијеку врши притисак на одиосе на селу. Такође је лако установити у општем облику да је увођење османског друштвеног уређења ублажавало тај притисак. Старије османско друштво и аграрно уређење донијели су равнотежу између села и града и наметнули се селу одозго, остављајући му много простора за његов самоуправни живот. Тек у вријеме распадања старог османског друштвеног система, у вријеме пуног развоја феудалне својине, угрожена је самосталност села. То су били општи услови за јачање и одржавање патријархалних облика живота на нашем селу под турском влашћу.

У нашој савременој науци јачање патријархалних облика живота на селу за вријеме турске власти повезује се са миграцијама сточара, који се и у нашим и у турским изворима називају »власима«. Не може се спорити да се тим путем није остваривала у XV и XVI вијеку тенденција етничког приближавања на српско-хрватском подручју, али се тај процес не може апсолутизовати. Он није дао културно јединство на том подручју, иако је довео до извјесног уједначавања природно-етничких одлика, и до преовлађивања штокавског дијалекта у основном, централном дијелу тога подручја.

У извјесним дијеловима Херцеговине се развио и учврстио ширењем и трансформацијом сточарских организација, катуна, племенски живот. У Босни и у дијеловима Херцеговине у којима се није развио племенски живот промјене у затеченим облицима на селу и сеоској култури последице турског освајања и за вријеме учвршћења турске власти ишле су у два тока: преслижавањем сточарском организацијом и исламизацијом једног дијела становништва, што је и на селу у Босни и Херцеговини врло рано започело.

У другој половини XV и у првој половини XVI вијека расељавање из сточарских исконских области и насељавање у земљорадничке области, прелазак насељених сточара на земљорадњу и уношење организације живота која се развила из сточарске организације, дали су печат у многим областима Босне. Тај процес је у многим крајевима Босне, слично као што је то било у свим областима Србије, и у неким областима сјеверно од Саве и Дунава, промијенио облике живота на селу, дао им одређени печат, а у исконским сточарским областима Херцеговине, као и у сличним областима Црне Горе, тим процесом су се развила племена. Тако су добијени у многим босанско-херцеговачким областима својеврсни облици патријархалног сеоског живота и патријархалне културе који су се у својим карактеристикама одржавали све до XIX вијека. Такав развитак је обухватио село српског и црногорског народа у цијелости, а остало јужнословенско сељаштво тим процесом је само дјелимично обухваћено. Тим процесом је у Босни и Херцеговини ојачало српско становништво на селу.

Историчар мора у етнографском материјалу тражити добар дио животних односа на селу под турском влашћу. А етнографски материјал није једнако истражен. Код свију су проучавани углавном прабалкански и прасловенски елементи. Синтезе које су дате из етнографског материјала, а односе се на турски период, тичу се понајвише крајева у којима се својевремено развило племенско уређење и кнежинска аутономија. На основу таквог, у приличној мјери, једностраног етнографског материјала, направљени су неки општи закључци и дати описи живота на селу за вријеме турске власти.

Међутим, етнографски материјал који се односи на муслиманско сељаштво и, донекле, на хрватско сељаштво, само ограничено да је оправдања за такав поступак. Изгледа да су извјесни дијелови хрватског становништва задржали старобосанске облике сеоског живота без сточарске прераде. Без обзира на то колико је исламизацијом обухваћено босанскохерцеговачко сељаштво са старобосанским облицима живота, а колико је исламизација касније захватила муслиманско село, које је доживјело промјене процесом ширења сточарске организације, прелазак на ислам је јако модификовао и обиљежио њихов живот. Утицај исламизације на село није само створио разлике у начину живота него је ставио муслиманске и хришћанске сељаке у друкчији однос према граду и турској власти. Обухватајући домаће становништво и села и града, исламизација у Босни и Херцеговини створила је сасвим другу ситуацију него у осталим јужнословенским земљама, она је створила нов јужнословенски народ.

Концепција историје нашег села под турском влашћу, о којој говоримо, има неког смисла само кад се сведе на хришћанску компоненту, право речено кад се сведе на српску компоненту. Па и у тим оквирима, та концепција је једнострана. Она апсолутизује у племенској структури њен антифеудални карактер, а и у племенској структури и у кнежинској самоуправи апсолутизује демократски карактер њихових друштвених установа. Она смањује улогу цркве у животу српског села под турском влашћу. О томе сам опширно и образложено писао у својој књизи *Улога цркве у старијој историји српског народа*.

Да ли је успостава турске власти у Босни донијела јачање патријархалних облика живота на селу? За Босну и за дио Херцеговине, у којем се

нису развила племена, нема довољно елемената да се добије увид у раније облике живота да би они могли бити упоређени. Јасно је само да су патријархални облици живота онакви какве их знамо из XIX вијека настали у турском периоду, да су према старим одликама настале велике промјене.

Ако критичан човјек не може примити тезу која у наведеној јединственој српскохрватској патријархалној култури, још једноставно схваћеној и описаној, изједначава народну културу сва три народа у Босни и Херцеговини, он не може примити ни тезу која не води рачуна о заједничким компонентама народног живота, које су се знатио јаче изражавале на селу него у граду.

Нарочито треба истаћи да концепција коју смо овдје подвргли критици због њене једноставности и апсолутности патријархалних облика живота, ипак, почива добрим дијелом на тачно утврђеним чињеницама. Чак су основне црте, иако приказане претјерано, тачне кад је ријеч о животу српског сељака под турском влашћу. Нарочито бих подвукао колико је у тој концепцији добро објашњено кад је ријеч о улози народне пјесме у животу српског народа на селу под турском влашћу. Лако је утврдити да српска народна јуначка пјесма припада и Хрватима, а такође је лако установити сличност између српскохрватске и муслиманске јуначке народне пјесме. Није тешко уочити повезаност српске јуначке народне пјесме са патријархалним облицима живота. Али народна јуначка пјесма садржи феудалну идеологију, српска традицију из старе српске државе, а муслиманска идеологију владајућих сталежа. Друштвена садржина коју је имала народна пјесма није играла исту улогу ни код хрватских сељака као код српских, а камоли код муслиманских.

II

Друго, ми морамо очигледно расправити питања о карактеру »турског феудализма«, а нарочито однос села и града у османском друштвеном уређењу. Без тога неће ни етнички односи бити потпуно јасни. Ја стављам израз »турски феудализам« под знаке навода, кад је ријеч о ранијем, класичном османском друштвеном поретку, прије него што се у вријеме распадања почела развијати приватна феудалија својина, зато што то није исти поредак као онај на Западу који ми називамо феудалним. Разлика се нарочито исказује у односу села и града и у развоју својине на земљу. Али, та питања ће бити предмет расправљања на једном нашем скупу.

III

Треће, рекао бих нешто што се тиче формирања муслиманског народа у Босни и Херцеговини. Кад је о томе ријеч, морам да кажем да се процес формирања босанскохерцеговачког муслиманског народа не састоји само у исламизацији него и у постепеној друштвеној диференцијацији у оквирима османске власти. Природна диференцијација босанскохерцеговачких маса, која се састојала у очувању српскохрватског језика и других домаћих спе-

цифичности у животу тих маса, разумије се, долази у први ред. Али је то морало бити испуњено друштвеним садржајем да би босанскохерцеговачки муслимански народ био народ у феудалном смислу. При томе је најважније питање постанак и развитак *домаће феудалне класе* у Босни и Херцеговини. У првим вијековима турске власти не можемо говорити о *домаћој феудалној класи*, као таквој, већ можемо говорити о домаћим људима у *османској спахијској класи*, у војничком сталежу (у којем је било – прво више, а послје само изузетно – нешто хришћана спахија). Прво диференцирање од османског поретка је стварање друкчијих аграрних односа. Зачеци те диференцијације се налазе у захтјевима за друкчији положај спахија и заима у Босни, што се појавило и што је испуњено крајем XVI и у првој половини XVII вијека, али прави процес почиње у XVIII вијеку. Тада се појачаним читлучењем ствара домаћа феудална класа и мијења се положај муслимана сељака од хришћана сељака. Спољна опасност повезује муслимански народ и домаћа феудална класа постаје хегемон муслиманског народа.

Мислим да нећемо изаћи на крај, да нећемо објаснити феномен научно, ако прихватимо теорију која само у исламизацији, а не и у диференцијацији у оквирима османског друштва, види стварање муслиманског народа у Босни и Херцеговини. И то прво само у диференцијацији која се састојала у очувању природно-етничких особина муслиманског народа у Босни и Херцеговини, а затим у диференцијацији која се састоји у првим зачецима образовања народа у феудалном смислу.

Али ми не можемо, такође, изаћи на крај са другим схватањем које не води рачуна да је муслимански народ у Босни и Херцеговини у XIX вијек ушао као народ у феудалном смислу не само у односу на остала два народа него у извјесној мјери и у односу према врховној османској власти.

IV

Четврто, одговорио бих на једно питање које се овдје поставило, иако смо о њему заузели раније став. То је питање шта ће *Историја народа Босне и Херцеговине* обухватити територијално, будући да територија Босне и касније Босне и Херцеговине није у свима периодима једнака? Да ли ћемо обухватити у турском периоду читав босански пашалук кад се он образује?

Историја се не састоји само од процеса него и од резултата. Управо због својих резултата је историја и највише актуелна. Данас постоји Босна и Херцеговина као домовина три нације, од којих су двије дијелови двије сусједне нације. Оно што повезује та три народа у Босни и Херцеговини, јест тло на којем они заједнички живе и изграђују своју будућност, а затим јест њихово етничко родство, природно-етничке одлике које их повезују.

Пратећи територијалне промјене које су настајале онако како су се оне догађале, не смије се испустити из вида да ми бацамо тежиште на крајеве који су изразито босанскохерцеговачка територија. Иако се босански пашалук знатно проширио преко Саве и у Далмацију, ипак се зна који је босански териториј. Да се разликује босански териториј од крајева преко Саве, то се може констатовати и на топономастици која се сусреће у дефте-

рима. То не значи да ми нећемо приказати шта је све обухватио босански пашалук. И не само то него гдје је згодно треба споменути улогу Босанаца у другим крајевима (рецимо, улогу босанских католичких трговаца у Београду у првој половини XVII вијека), а јасно је да треба унијети све оно што је дјеловало на развитак живота у Босни и Херцеговини (на примјер, отварање Сплитске скеле).

Морамо ускладити историју као процес и историју као резултат. Разумије се да ће бити тежак проблем да се то усклади и нађе права мјера.

Др Адем Ханџић

О ЕТНИЧКИМ КРЕТАЊИМА У РАНИЈЕМ ТУРСКОМ ПЕРИОДУ

Ја се нисам спремио за ову дискусију. Ипак, желио бих да нешто кажем у вези са излагањем проф. Филиповића о кретању стаиовништва. Чињеница је да у цијелој демографској проблематици питање миграција представља врло важно питање. Врло је, на примјер, важно и сложено питање влаха. До сада је то питање, у односу на наш задатак који треба ријешити у историји народа Босне, мало захваћено, иако су овдје у Академији одржана два симпозија о власима: о власима у средњем вијеку и власима у турском периоду, а и нешто радова је публиковано. Ипак, нико није расвјетљавао то питање које се односи на Босну у ужем смислу, на такозвани босански санџак у периоду XV – XVII вијека, што је иама овдје битно. Проф. Филиповић је дао интересантну анализу панораме влаха и њиховог утицаја у учвршћивању тимарског система у Херцеговини. Међутим, ту је захваћена ужа област и кратак период, односи се на Херцеговину и обухваћен је само крајем седме деценије XV вијека. Нешто је и другдје писано, рецимо М. Васић је писао о »Кнезовима у зворничком санџаку«, а ја о власима у сјевероисточној Босни у XVI вијеку. Али све то што је до сада дато, у односу на вријеме и на териториј, представља фрагменте према ономе шта ми треба да дамо у историји Босне. Чињеница је да је влашко становништво, на име становништво са влашким статусом, и у великим скупинама мијењало своја ранија обиталишта. То неоспорно потврђују турски извори, тј. турски законски споменици и пописни дефтери. Потичано и усмјеравано с турске стране, стратегијским и економским разлозима, то становништво се, углавном, селило од југа према сјеверу, према границама, и насељавало стратегијски важна подручја дуж важних комуникација и утврђених градова, као и подручја проријећена становништвом. Чињеница је, нпр., да постоје три објављена закона о власима. Публиковао их је проф. Филиповић. Наиме, у року од 12 година донесена су 3 закона о власима, која се односе на територију Херцеговине до средњег тока Босне, тј. Закон влаха Херцеговине из 1477. године (тј. заведен је те године, а можда нешто раније донесен), затим Закон земље Павловића из 1485. године, и Закон влаха маглајског подручја из 1489. године. У Закону о маглајским власима